

UDC (УДК) 159.923.2; 17.022; 378.016

Галян Ігор Михайлович,

доктор психологічних наук, доцент,
професор кафедри практичної психології
Дрогобицького державного педагогічного
університету імені Івана Франка
e-mail: halyan@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-7257-6477

Галян Андрій Ігорович,

кандидат психологічних наук,
лікар-анестезіолог відділення анестезіології
з ліжками інтенсивної терапії
КЗ ЛОР ЛОДКЛ «ОХМАТДИТ»
e-mail: andriyhalian@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-3588-0592

**АДАПТИВНІСТЬ І РЕГУЛЯТОРНА ЗДАТНІСТЬ
ЯК МАРКЕРИ СУБ'ЄКТНОСТІ ОСОБИСТОСТІ
МАЙБУТНЬОГО ФАХІВЦЯ**

Анотація. Розкрито сутність соціально-психологічної адаптації та здатності до саморегуляції як показників суб'єктності особистості. Показано, що типовими атрибутами, які специфікують суб'єктність з-поміж інших феноменів, є самостійність, ініціативність, креативність, свобода та відповідальність. Констатовано універсальність цих маркерів, що сукупно вказують на можливість студента бути включеним до педагогічного процесу з власної потреби у самоствердженні та самоздійсненні. Показано, що упродовж навчання у студентів змінюється ставлення до себе, вони дедалі більше готові брати відповідальність за свої дії. Відбувається становлення таких особистісних компонентів суб'єктності, як активність, відповідальність у різних сферах життя, самоприйняття; гармонізуються відносини з довкіллям.

Ключові слова: суб'єктність, саморегуляція, особистість, самостійність, ініціативність, креативність, свобода, відповідальність.

Halian Ihor,

Dr. in Psychology, Associate Professor,
Professor of the Department of Practical Psychology
Drogobych Ivan Franko State Pedagogical University
e-mail: halyan@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-7257-6477

Halian Andriy,

Ph.D. in Psychology, Doctor Pediatric Anesthesiologist
Department of Anesthesiology and Intensive Care
Lviv Regional Children's Clinical Hospital «OKHMATDYT»
e-mail: andriyhalian@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-3588-0592

**ADAPTABILITY AND REGULATORY CAPACITY AS MARKERS
OF THE SUBJECT'S PERSONALITY OF A FUTURE SPECIALIST**

Abstract. The article reveals the essence of the subject as a system-specific category in which the most complete understanding of a person is reflected, which generally reveals the integrity of all its qualities: natural, individual and social. It is shown that a person becomes a subject in the process of implementing different types of activity.

The essence of social and psychological adaptation and ability to self-regulation as indicators of personality subjectivity has been revealed. Socio-psychological adaptation is considered as an integral characteristic of the individual. An adapted personality – as a subject has a desire to acquire an individual strategy for interaction with changing environments in accordance with their own outlook, assess what happens and in this process, which regulates its own interaction activity and the content of the relationship with the new environment.

Indicators of socio-psychological adaptation are considered as a measure of subjectivity. It has been shown that typical attributes that characterize subjectivity among other phenomena are autonomy, initiative, creativity, freedom and responsibility. Among the personal qualities that influence the development of subjectivity of students are: responsible behaviour, internal control locus, autonomy in business and actions, acceptance of oneself and others, as well as features of regulatory processes. The universality of these markers has been proved, which collectively indicate the student's ability to be included to the pedagogical process with their own need for self-affirmation and self-realization.

It has been shown that during the study of students the attitude to themselves changes, they are more willing to take responsibility for the events of their lives. Such personal components of subjectivity, as activity, responsibility in various spheres of life, self-acceptance are developed; and relations with the environment become harmonious.

It has been postulated that the study of adaptability and regulatory capacity of future specialists, as indicators of the subjectivity of their personality, expands the criterion field of this psychological category.

Key words: subjectivity, self-regulation, personality, autonomy, initiative, creativity, freedom, responsibility.

DOI 10.32518/2617-4162-2018-2-74-82

Вступ

В останні десятиліття в теоретичній і прикладній психології зростає увага до категорії «суб'єкт». З огляду на систематичність цієї категорії, про що у своїх працях пишуть Г. Балл [5], І. Галян [8], О. Галян [9], З. Карпенко [11], В. Татенко [22], Т. Титаренко [23] та ін., її вивчення передбачає не лише дослідження характеристики психічних властивостей і ставлень особистості, індивідуальних особливостей, не лише вивчення суб'єкта суспільної поведінки в різних конкретних видах діяльності, але й цілісного розкриття усіх якостей людини: природних, індивідуальних, соціальних, її світобудови.

Особливого інтересу категорія «суб'єкт» набуває під час дослідження студентства, суб'єктні якості якого виявляються на різних рівнях: особистісному, діяльнісному, у спілкуванні тощо. Сукупно, як слушно зауважує К. Альбуханова-Славська, вони формують гармонійну, самореалізовану особистість, людину на вищому рівні своєї активності, цілісності, автономності, ... яка постійно прагне досконалості [1]. З огляду на сьогодення, самовдосконалення є одним із чинників успішної адаптації молоді до умов того середовища (суспільного, професійного, навчального), в яке вона потрапляє. За таких обставин актуальними є якості особистості, що допоможуть їй належно адаптуватися, а саме: адаптивність, здатність до саморегуляції у різних її проявах тощо.

Науковці розглядають суб'єкта як доволі широке поняття про людину в єдності її соціальних, індивідуальних, природних якостей. Так, суб'єкта, за С. Рубінштейном, характеризують

активність, здатність до розвитку та інтеграції, самодетермінації, саморегуляції, саморуху і самовдосконалення [20]. У А. Брушлинського суб'єкт – це якісно певний спосіб самоорганізації ... «це людина, люди на вищому (індивідуалізовано для кожного з них) рівні активності, цілісності (системності), автономності тощо» [6, с. 9]. О. Кімберг говорить про суб'єкта як «людину, яка активна у ставленні до світу, орієнтується в ньому і протистоїть силам, які прагнуть обмежити її людське буття» [12, с. 33–34]. Особистість, на думку К. Альбуханової-Славської, стає суб'єктом, коли вона виступає таким центром самоорганізації і саморегуляції, який дозволяє їй співвідноситися з дійсністю цілісно, а не парціально [2, с. 363].

Спробу виокремити критерії становлення суб'єкта зробили А. Брушлинський, В. Знаков, О. Сергієнко та ін. Так, А. Брушлинський писав, що людина стає суб'єктом тоді, коли починає виділяти себе з навколишньої дійсності і протиставляти себе їй як об'єкту дії, пізнання, споглядання [6]. Критерії становлення суб'єкта, на думку О. Сергієнко, можуть бути розкриті лише як рівневі, «де головним атрибутом рівневої організації може стати модель психічного, носієм якої і є суб'єкт» [21, с. 131].

У поглядах щодо генези суб'єктності існують деякі відмінності. Так, Г. Костюк вважає, що якості суб'єкта набуваються в підлітковому віці [15]. З цим положенням не згоден В. Татенко, вважаючи, що суб'єктні якості утворюються в моменти зародження психічного переходу від біологічного до психічного

способу саморегуляції, ймовірно, ще до народження, в пренатальному періоді, коли починають функціонувати органи чуттів і прокидаються перші відчуття [22, с. 28].

Б. Ананьев наполягає на відмінності понять «особистість» і «суб'єкт», зазначаючи, що суб'єкта можна характеризувати «сукупністю діяльностей і мірою їх продуктивності», а особистість – сукупністю різних суспільних відносин, які визначають «становище людини в суспільстві, в структурі певної суспільно-економічної формації» [4, с. 295]. На нашу думку, таке пояснення, з огляду на системність цих понять, свідчить не так про їх відмінність, як доповнює їхню якісну багатогранність.

Людина стає суб'єктом в процесі здійснення нею різних видів активності: діяльності, спілкування тощо. А тому дослідження адаптивності та регуляторної здатності майбутніх фахівців, як показників суб'єктності їхньої особистості, розширить критерійне поле цієї психологічної категорії, що, зрештою, і є метою нашої публікації.

1. Критерійні ознаки та інтегральні характеристики суб'єктності особистості

З аналізу наукової літератури та результатів сучасних досліджень слідує, що типовими атрибутами, які специфікують суб'єктність з-поміж інших феноменів, є самостійність, ініціативність, креативність, свобода та відповідальність. Це універсальні маркери, що сукупно вказують на можливість учня, студента бути включеним до педагогічного процесу з власної потреби в самоствердженні та самоздійсненні.

Одна з цілей навчання у закладі вищої освіти полягає в переведенні студентів з об'єкта управління в суб'єкта самоуправління. Провідною характеристикою студента як суб'єкта навчально-професійної діяльності є його ініціативне, самостійне ставлення до дійсності, інших людей, до самого себе. Тому успішність процесу взаємодії студента з освітнім середовищем можна розглядати як соціально-психологічну адаптацію до умов навчання [3]. А соціально-психологічна адаптація як процес активного включення людини в дійсність є індикатором становлення суб'єктності.

Проте ми вважаємо, що є ще особистісні якості, які впливають на становлення суб'єктності студентів. Серед таких: відповідальна поведінка, внутрішній локус контролю, самостійність у справах і вчинках, прийняття

себе та інших, а також особливості регуляторних процесів. Усі вони характеризуються гендерною своєрідністю. Так, Б. Фагот і В. Хартуп стверджують, що дівчата порівняно із хлопцями не прагнуть до лідерства, «тому що більш боязкі і сором'язливі, невпевнені в своїх силах, більш конформні» [цит. за: 10, с. 153]. Домінантність у жінок супроводжується незалежністю від соціальних умов, а у чоловіків – залежністю від думки групи [10]. Проте внутрішній локус контролю більш значущий для чоловіків, ніж для жінок. Для них важливіше усвідомлювати себе суб'єктом, здатним впливати на події свого життя [7].

Дослідження гендерних відмінностей юнаків і дівчат стосовно саморегуляції засвідчило наявність у юнаків більш розвинутого уміння постановки і утримання цілей, планування своєї діяльності і поведінки. У хлопців, порівняно з дівчатами, більшою мірою сформована потреба в усвідомленому плануванні діяльності, реалістичність та ієрархічність планів, самостійність постановки цілей. Вони також успішніше враховують систему внутрішніх і зовнішніх умов, значущих для досягнення поставленої мети. В мінливих обставинах юнаки можуть більш гнучко, ніж дівчата, змінювати модель значущих умов як в поточній ситуації, так і в перспективному майбутньому [16, с. 391–392].

Проаналізувавши детермінанти соціально-психологічної адаптації та особистісні компоненти суб'єктності (відповідальність, активність, стосунки з оточуючими, самоприйняття, інтернальність тощо), ми висновуємо, що соціально-психологічна адаптація є *інтегральною характеристикою суб'єктності*. Відтак адаптовану особистість розглядаємо як суб'єкта, «що прагне до набуття індивідуальної стратегії взаємодії з мінливим довкіллям відповідно до власного світосприйняття, оцінки того, що відбувається і себе в цьому процесі», який регулює «власну активність взаємодії і зміст взаємин з новим оточенням» [17, с. 405].

2. Особливості діагностики компонентів суб'єктності

Емпіричне дослідження суб'єктності молодих людей передбачало діагностику рівня їхньої соціально-психологічної адаптованості та особистісних особливостей, що слугують маркерами суб'єктності. Адаптація до діяльності вивчалася з позиції ставлення до себе, інших людей, вираженості інтернальності в рішеннях і діях, домінування, ескапізму тощо. Ці

фактори діагностувалися за допомогою «*Опитувальника соціально-психологічної адаптованості*» (СПА) розробленого К. Роджерсом і Р. Даймондом і адаптованим О. Осницьким [15]. Шкали СПА використовуються для різних вікових категорій школярів, студентів, дорослих. В їх основу закладена модель взаємин людини з соціальним оточенням і з самою собою з погляду концепції особистості, як суб'єкта власного розвитку, здатного відповідати за свої вчинки.

Сформована суб'єктність передбачає здатність особистості до відповідальної поведінки, що, своєю чергою, сприяє успішному процесу адаптації з соціальним середовищем. А тому нас цікавив цілісний підхід у дослідженні основних компонентів якості відповідальності: динамічного, емоційного, регуляторного, мотиваційного, когнітивного і результативного. Здебільшого вони розрізнені і не розглядаються в єдиній системі знань. Цим вимогам, на нашу думку, найбільше відповідає методика «*Відповідальність*» В. Прядейна [18]. У ній ергічність, стеничність, інтернальність, соціоцентричність, осмисленість і продуктивність віднесені до гармонійних складових відповідальності і свідчать про її вираженість, а аергічність, стомлюваність, екстернальність, егоцентричність, обізнаність та суб'єктність – до дисгармонійних.

Індивідуальні особливості суб'єктивного контролю над різноманітними життєвими ситуаціями діагностувалися «*Опитувальником рівня суб'єктивного контролю*» (РСК) Дж. Роттера в адаптації Є. Бажина, Є. Голинкіної, О. Еткінда [19]. А *регуляторні процеси*

(планування, моделювання, програмування, оцінка результатів) і *регуляторно-особистісні властивості* (гнучкість, самостійність) визначалися на основі методики В. Моросанової «*Стиль саморегуляції поведінки (ССПМ)*» [14].

Отже, як міра суб'єктності розглядалися показники соціально-психологічної адаптації, а особистісні компоненти суб'єктності представлялися показниками відповідальності, локусу контролю та здатності до саморегуляції. Аналізувалася динаміка згаданих показників отриманих під час діагностики студентів першого і четвертого курсів.

3. Динаміка показників суб'єктності упродовж навчання у закладі вищої освіти

Як видно з таблиці 1 до четвертого курсу достовірно зростають значення всіх показників соціально-психологічної адаптації (крім ескапізму).

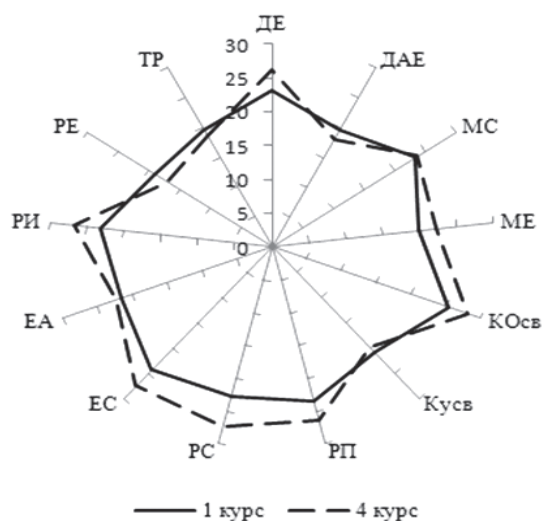
Особливо яскраво суб'єктність у студентів-випускників проявляється такими особистісними характеристиками, як «*прийняття себе*» та «*інтернальність*», значення яких є найвищими. До закінчення вищого навчального закладу в студентів змінюється ставлення до себе, вони починають усвідомлювати свою унікальність і самоцінність, беруть на себе відповідальність за події у своєму житті. Водночас статистично достовірні відмінності спостерігаються і за всіма показниками соціально-психологічної адаптації.

Від першого до четвертого курсу зростають показники всіх конструктивних компонентів відповідальності і деструктивного компонента «*результативність суб'єктна*» (див. рис. 1).

Таблиця 1

Середні значення показників соціально-психологічної адаптації

Вибірка	Шкали соціально-психологічної адаптації						
	Адаптація	Прийняття себе	Прийняття інших	Емоційний комфорт	Інтернальність	Домінування	Ескапізм
1 курс	56,05	56,86	59,04	58,00	58,56	50,74	15,52
4 курс	68,63	78,64	68,73	69,66	73,00	59,86	13,00
t-критерій Стьюдента (p<0,05)	2,49	5,93	2,27	4,27	2,12	7,75	8,29

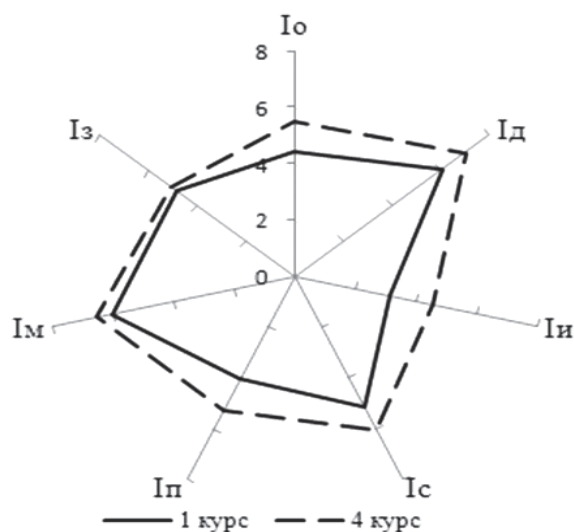
Конструктивні складові відповідальності:
динамічна ергічність (ДЕ); мотиваційна соціоцентричність (МС); когнітивна осмисленість (КУсв.); результативність предметна (РП); емоційність стенична (ЕС); регуляторна інтернальність (РІ).
Деструктивні компоненти відповідальності:
динамічна аергічність (ДАЕ); мотиваційна егоцентричність (МЕ); когнітивна поінформованість (КОсв.); результативність суб'єкта (РС); емоційність астенічна (ЕА); регуляторна екстернальність (РЕ)

Рис. 1. Усереднені показники відповідальності

Якщо показники відповідальності першокурсників свідчать про ситуативність її прояву, то у четвертокурсників величина показників відповідальності зміщується в зону стійких проявів. На рівні ситуативних проявів залишаються лише показники мотивації прийняття на себе відповідальності.

Від першого до четвертого курсу зростають середні значення усіх показників «суб'єктивного контролю» (рис. 2). Інтернальність у сфері досягнень і міжособистісних стосунків свідчить про готовність і першокурсників, і четвертокурсників брати на себе відповідальність за стосунки з оточуючими, за ті позитивні події, які відбуваються з ними в житті. Проте четвертокурсники порівняно із першокурсниками більше схильні вважати свої дії важливим фактором організації власної професійної діяльності (Іп) і можуть керувати більшістю подій свого життя (Іо).

Емпіричні дані засвідчили середній рівень сформованості регуляторних процесів (планування, моделювання, програмування, оцінки результатів) і регуляторно-особистісних властивостей (гнучкості, самостійності). Проте у четвертокурсників трохи вищими є середні значення за шкалами «моделювання»,

Прим.: шкала загальної інтернальності (Іо), шкала інтернальності у сфері досягнень (Ід), шкала інтернальності у сфері невдач (Іи); шкала інтернальності у сімейних стосунках (Іс); шкала інтернальності у виробничих стосунках (Іп); шкала інтернальності в сфері міжособистісних стосунків (Ім); шкала інтернальності стосовно здоров'я і хвороби (Із).

Рис. 2. Усереднені показники рівня суб'єктивного контролю

«програмування», «оцінка результатів», «самостійність» і «загальний рівень саморегуляції».

4. Взаємозв'язок адаптивних та саморегуляційних процесів майбутніх фахівців

Як пов'язуються у досліджуваних нами респондентів адаптивність із здатністю до саморегуляції? Відповідь на це питання було отримано завдяки проведеному кореляційному аналізу показників цих двох змінних.

Отримані результати (табл. 2) засвідчили, що першокурсники успішно адаптуються, коли вміють виділяти значущі умови досягнення цілей, продумувати способи своїх дій, адекватно оцінювати отримані результати, у яких сформовано загальний рівень усвідомленої саморегуляції. Позитивна кореляція показника адаптації «прийняття себе» з п'ятьма показниками саморегуляції свідчить про те, що самоприйняття у студентів за умови розвиненості таких регуляторних ланок, як планування, моделювання, програмування, оцінки результатів. Респонденти позитивно ставляться до оточуючих, уміють виділяти значущі умови досягнення цілей, але вони залежать від думки оточуючих, їм складно діяти в мінливій обстановці.

Таблиця 2

**Статистично значущі кореляційні зв'язки показників саморегуляції
і соціально-психологічної адаптації**

Шкали СПА	Шкали ССПМ													
	Пл		М		Пр		Ор		Г		С		Зр	
	курс		курс		курс		курс		курс		курс		курс	
	1	5	1	5	1	5	1	5	1	5	1	5	1	5
Адаптація		0,17	0,34	0,68	0,21	0,23	0,27	0,15		0,59		0,30	0,31	0,61
Прийняття себе	0,11	0,14	0,34	0,53	0,23		0,27	0,10		0,42		0,46	0,33	0,47
Прийняття інших			0,25	0,32				-0,13	-0,13	0,34	-0,20			0,24
Емоційний комфорт		0,17	0,30	0,66	0,11	0,27	0,26	0,14		0,56		0,33	0,25	0,61
Інтернальність	0,31	0,33	0,38	0,61	0,22	0,50	0,23	0,39	0,17	0,47	-0,12	0,24	0,48	0,74
Прагнення до домінування		0,25	0,16	0,49			0,43		0,16	0,53		0,31		0,45
Ескапізм	-0,18	-0,15	-0,30	-0,60		-0,24	-0,45	-0,26	-0,25	-0,32				-0,50
<i>Прим.: рівень значущості $p < 0,05$</i>														

У першокурсників показник соціально-психологічної адаптації «інтернальність» додатно корелює із показниками саморегуляції, з яких шість є позитивними, а один – негативний (самостійність). Це є свідченням того, що при більш високих показниках відповідальності за події у своєму житті, студенти більшою мірою можуть усвідомлено планувати свою діяльність, виділяти значущі умови досягнення цілей, продумувати способи своїх дій і поведінки, адекватно оцінювати свою діяльність і перебудовувати систему саморегуляції при зміні умов, однак самостійність в такому випадку у них проявляється менше.

Позитивний кореляційний зв'язок показника «прагнення до домінування» з показниками саморегуляції «моделювання», «оцінка результату», «гнучкість» вказує на те, що домінування більшою мірою властиве тим студентам, у яких розвинене уявлення про систему значущих умов, адекватна самооцінка і оцінка своєї діяльності, сформована регуляторна гнучкість.

Негативна кореляція показника «ескапізм» зі шкалами ССПМ «планування», «моделювання», «оцінка результату», «гнучкість» свідчить про те, що студенти, у яких яскравіше проявляються регуляторні процеси і властивості планування, моделювання, оцінки результатів і гнучкість, менше уникають проблем.

Відтак, що вище у першокурсників виявляється загальний рівень саморегуляції, то більшою мірою вони адаптовані, емоційно

комфортні в соціумі, сприймають себе зі своїми достоїнствами і недоліками, мають інтернальний локус контролю.

Щодо четвертокурсників, то їхні інтегральні показники соціально-психологічної адаптації, а саме, «емоційна комфортність», «адаптація», «інтернальність», позитивно корелюють з усіма показниками саморегуляції. Це свідчить про те, що, чим краще у них сформовані всі показники саморегуляції, тим вищою є здатність керувати своїм життям, адаптованість і комфортність у соціумі.

Показник «прийняття себе» позитивно корелює майже з усіма показниками саморегуляції. Можна стверджувати, що чим краще у студентів сформовані такі регуляторні процеси і властивості, як уміння планувати, моделювати, самостійність, здатність оцінювати результати своєї діяльності і гнучкість, тим вище у них самоприйняття.

На четвертому курсі порівняно з першим у студентів зростає щільність зв'язків показників соціально-психологічної адаптації та саморегуляції. Посилення взаємозв'язків показників соціально-психологічної адаптації та усвідомленої саморегуляції стосується як її структурних, так і стильових компонентів.

Четвертокурсники краще адаптуються, відчувають себе емоційно комфортніше, приймають себе та інших, інтернальніші, прагнуть до домінування, менше уникають проблем, коли у них загальний рівень саморегуляції вищий.

Висновки

У категорії «суб'єкт» відображено якнайповніше розуміння людини, що узагальнено розкриває цілісність всіх її якостей: природних, індивідуальних, соціальних, суспільних. Індикатором становлення суб'єктності постає соціально-психологічна адаптація як процес активного включення людини в дійсність. Інтегральними показниками адаптації є: ставлення до себе, до інших людей, соціальна спрямованість

особистості, прагнення до домінування, вираженість інтернальності в рішеннях і діях тощо.

Показано, що упродовж навчання у студентів змінюється ставлення до себе, вони більше готові брати відповідальність за події свого життя. Відбувається становлення таких особистісних компонентів суб'єктності, як активність, відповідальність у різних сферах життя, самоприйняття; гармонізуються відносини з довкіллям.

Список використаних джерел

1. Абульханова К. А. Рубинштейновская категория субъекта и ее различные методологические значения. *Психология индивидуального и группового субъекта* / под. ред. А. В. Брушлинского, М. И. Володиной. М.: ПЕРСЭ, 2002. С. 34–50.
2. Абульханова-Славская К. А. Проблема личности в психологии. Психологическая наука в России XX столетия: проблемы теории и истории / под. ред. А. В. Брушлинского. М.: Институт психологии РАН, 1997. С. 270–374.
3. Азлецкая Е. Н. Личностные и средовые детерминанты формирования субъектности личности: дисс. ... канд. психол. наук: 19.00.01. Краснодар, 2001. 194 с.
4. Ананьев Б. Г. О проблемах современного человекознания. СПб: Питер, 2001. 272 с.
5. Балл Г. А. Выбор в жизни человека как предмет системологического и психологического анализа. *Мир психологии*. 2010. № 1. С. 197–208.
6. Брушлинский А. В. О критериях субъекта. Психология индивидуального и группового субъекта / под. ред. А. В. Брушлинского, М. И. Володиной. М.: ПЕРСЭ, 2002. С. 9–33.
7. Визгина А. В., Панталеон С. Р. Проявление личностных особенностей в самоописаниях мужчин и женщин. *Вопросы психологии*. 2001. № 3. С. 91–100.
8. Галян І. М. Ціннісно-сміслова саморегуляція особистості: генеза та механізми функціонування. Дрогобич: Редакційно-видавничий відділ ДДПУ імені Івана Франка, 2016. 402 с.
9. Галян О. І. Особистість школяра у вимірах суб'єктності: історико-педагогічний дискурс. Дрогобич: Редакційно-видавничий відділ ДДПУ імені Івана Франка, 2017. 360 с.
10. Ильин Е. П. Дифференциальная психофизиология мужчины и женщины. СПб: Питер, 2002. 544 с.
11. Карпенко З. С. Аксіологічна психологія особистості. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2009. 512 с.
12. Кимберг А. Н. Субъектно-деятельностный подход: возвращение «человека живущего». *Студент как субъект образовательного процесса: материалы Межрегиональной научно-практической конференции*. Краснодар: Экоинвест, 2005. С. 29–38.
13. Костюк Г. С. Избранные психологические труды. М.: Педагогика, 1988. 301 с.
14. Моросанова В. И. Опросник «Стиль саморегуляции поведения» (ССПМ): Руководство. М.: Когито-Центр, 2004. 44 с.
15. Осницкий А. К. Определение характеристик социальной адаптации школьников. *Журнал практического психолога*. 1996. № 3. С. 48–53.
16. Пономарева М. Г. Гендерные различия в саморегуляции у старшеклассников. *Ежегодник Российского психологического общества: матер. 3-го Всероссийского съезда психологов (25–28 июня 2003 г.): в 8 т.* СПб: Изд-во С.-Петербур. ун-та, 2003. Т. 6. С. 391–392.
17. Посохова С. Т. Психология адаптирующейся личности: субъектный подход. *Ежегодник Российского психологического общества: матер. 3-го Всероссийского съезда психологов (25–28 июня 2003 г.): в 8 т.* СПб: Изд-во С.-Петербур. ун-та, 2003. Т. 6. С. 405–409.
18. Прядейн В. П. Комплексное исследование ответственности как системного качества личности: дисс. ... д-ра психол. наук: 19.00.01. Екатеринбург, 1999. 299 с.
19. Райгородский Д. Я. Практическая психодиагностика. Методики и тесты. Самара: Издательский Дом «БАХРАХ-М», 2002. 672 с.
20. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии. СПб: Питер, 1999. 720 с.
21. Сергиенко Е. А. Критерии становления субъекта. *Ежегодник Российского психологического общества: матер. 3-го Всероссийского съезда психологов (25–28 июня 2003 г.): в 8 т.* СПб: Изд-во С.-Петербур. ун-та, 2003. Т. 7. С. 127–131.
22. Татенко В. А. Психология в субъектном измерении: монография. К.: Видавничий центр «Просвіта», 1996. 404 с.

23. Титаренко Т. М. Пошук шляху: майбутнє у мріях, цілях, домаганнях, завданнях. Як будувати власне майбутнє: життєві завдання особистості. Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2012. С. 47–57.

References

1. Abul'khanova K. A. (2002) Rubinshteinovskaya kategoriya subyekta i yeyo razlichnyye metodologicheskiye znacheniya. *Psikhologiya individual'nogo i gruppovogo subyekta* [Rubinshtein's category of the subject and its various methodological meanings. *Psychology of individual and group subjects*]. Moskva: PERSE, 34–50 [in Russ.]
2. Abul'khanova-Slavskaya K. A. (1997). Problema lichnosti v psikhologii [Problem of personality in psychology] *Psikhologicheskaya nauka v Rossii XX stoletiya: problemy teorii i istorii* [Psychological science in Russia of the XX century: problems of theory and history]. Moskva: Institut psikhologii RAN, 270–374 [in Russ.]
3. Azletskaya E. H. (2001). Lichnostnyye i sredovyye determinanty formirovaniya subyektivnosti lichnosti [Personal and media determinants of formation of personality subjectivity]. Extended abstract of candidate's thesis. Krasnodar, 194 [in Russ.]
4. Anan'yev B. G. (2001). O problemakh sovremennogo chelovekoznaniiya (To the problems of modern knowledge about man). Sankt-Peterburg: Piter, 272 [in Russ.]
5. Ball G. A. (2010). Vybory v zhizni cheloveka kak predmet sistemologicheskogo i psikhologicheskogo analiza [Choice of a person's life as a subject of systematic and psychological analysis]. *Mir psikhologii* [World of Psychology], 1, 197–208 [in Russ.]
6. Brushlinskiy A. B. (2002). O kriteriyakh subyekta [To the criteria of the subject]. *Psikhologiya individual'nogo i gruppovogo subyekta* [Psychology of an individual and a group subject]. Moskva: PERSE, 9–33 [in Russ.]
7. Vizgina A. B., Pantileyev S. R. (2001). Proyavleniye lichnostnykh osobennostey v samoopisaniyakh muzhchin i zhenshchin [Manifestation of personality traits in the self-descriptions of men and women]. *Voprosy psikhologii* [Questions of Psychology], 3, 91–100 [in Russ.]
8. Halian I. M. (2016). Tsinnisno-smyslova samorehulyatsiya osobystosti: geneza ta mekhanizmy funktsionuvannya [Value-semantic self-regulation of personality: genesis and mechanisms of functioning]. Drohobych, 402 [in Ukr.]
9. Halian O. I. (2017). Osobystist' shkolyara u vymirakh sub'yektivnosti: istoryko-pedahohichnyy diskurs [Student's personality in dimensions of subjectivity: historical and pedagogical discourse]. Drohobych, 360 [in Ukr.]
10. Il'in Ye. P. (2002). Differentsial'naya psikhofiziologiya muzhchiny i zhenshchiny [Differential psychophysiology of men and women]. Sankt-Peterburg: Piter, 544 [in Ukr.]
11. Karpenko Z. S. (2009). Aksiologichna psikhohiyya osobystosti [Axiological psychology of personality]. Ivano-Frankivs'k: Lileya-NV, 512 [in Ukr.]
12. Kimberg A. N. (2005). Sub'yektno-deyatel'nostnyy podkhod: vozvrashcheniye «cheloveka zhivushchego» [Subjective-operational approach: the return of the «living person»]. *Student kak subyekt obrazovatel'nogo protsessa* [Student as a subject of the educational process]: Proceedings of the International Scientific and Practical Conference. Krasnodar: Ekoinvest, 29–38 [in Russ.]
13. Kostyuk G. S. (1988). Izbrannyye psikhologicheskiye trudy [Selected psychological works]. Moskva: Pedagogika, 301. [in Russ.]
14. Morosanova V. I. (2004). Oprosnik «Stil' samoregulyatsii povedeniya» [Questionnaire «Self-Regulatory Behaviour Style»]. Moskva: Kogito-Tsentr, 44 [in Russ.]
15. Osnitskiy A. K. (1996). Opredeleniye kharakteristik sotsial'noy adaptatsii shkol'nikov [Definition of characteristics of social adaptation of schoolchildren]. *Zhurnal prakticheskogo psikhologa* (Journal of Practical Psychologist), 3, 48–53 [in Russ.]
16. Ponomareva M. G. (2003). Gendernyye razlichiya v samoregulyatsii u starsheklassnikov [Gender differences in self-regulation among senior pupils]. *Yezhegodnik Rossiyskogo psikhologicheskogo obshchestva* (Yearbook of the Russian Psychological Society): Proceedings of the 3d All-Russian Congress of Psychologists (Vol. 6). Sankt-Peterburg: Izd-vo S.-Peterb. un-ta, 391–392 [in Russ.]
17. Posokhova S. T. (2003). Psikhologiya adaptiruyushcheyasya lichnosti: subyektivnyy pokhod [Psychology of adaptive personality: subject movement]. *Yezhegodnik Rossiyskogo psikhologicheskogo obshchestva* [Yearbook of the Russian Psychological Society]: Proceedings of the 3d All-Russian Congress of Psychologists (Vol. 6). Sankt-Peterburg: Izd-vo S.-Peterb. un-ta, 405–409 [in Russ.]
18. Pryadein V. P. (1999). Kompleksnoye issledovaniye otvetstvennosti kak sistemnogo kachestva lichnosti [Complex Study of Responsibility as System Quality of Personality]. Doctor's thesis. Yekaterinburg, 299 [in Russ.]

19. Raygorodskiy D. YA. (2002). Prakticheskaya psikhodiagnostika. Metodiki i testy [Practical Psychodiagnostics, Methods and Tests]. Samara: Izdatel'skiy Dom «BAKHRAKH-M», 672 [in Russ.]
20. Rubinshteyn C. L. (1999). Osnovy obshchey psikhologii [Fundamentals of general psychology]. Sankt-Peterburg: Piter, 720 [in Russ.]
21. Sergiyenko Ye. A. (2003). Kriterii stanovleniya subyektu [Criteria for the formation of the subject]. *Yezhegodnik Rossiyskogo psikhologicheskogo obshchestva [Yearbook of the Russian Psychological Society]*: Proceedings of the 3d All-Russian Congress of Psychologists (Vol. 7). Sankt-Peterburg: Izd-vo S.-Peterb. un-ta, 127–131 [in Russ.]
22. Tatenko V. A. (1996). Psikhologiya v subyektnom izmerenii [Psychology in the subject dimension]. Kiev: Prosvita, 404 [in Russ.]
23. Tytarenko T. M. (2012). Poshuk shlyakhu: maybutnye u mriyakh, tsilyakh, domahannyakh, zavdanniyakh [Search for a path: the future in dreams, goals, intentions, tasks]. *Yak buduvaty vlasne maybutnye: zhyttyevi zavdannya osobystosti [How to build your own future: the life's goals of the individual]*. Kirovohrad: Imeks-LTD, 47–57 [in Ukr.]

Стаття надійшла 31 травня 2018 року
The article was received on May 31, 2018